

DÒNG CHẢY VĂN HÓA VIỆT

TRONG VĂN HÓA VIỆT NAM, RẮN HAY CÒN GỌI LÀ TỶ - GIỮ VỊ TRÍ THỨ 6 TRONG SỐ 12 CON GIÁP, LÀ LOÀI VẬT CÓ THÂN HÌNH UỐN Lượn MỀM MẠI, TƯỢNG TRƯNG CHO SỰ LINH HOẠT, THÔNG MINH VÀ KHÔN NGOAN.

Theo quan niệm của người Việt, hình tượng rắn xuất hiện rất đa dạng với những biến thể khác nhau, như rắn, trăn, chằn tinh, giao long, thuồng luồng, thậm chí là rồng... Hình tượng rắn đại diện cho sự biến đổi và tái sinh, giống như rắn lột xác để tái sinh, con người cũng cần phải không ngừng đổi mới, vượt qua giới hạn của bản thân để trở nên tốt đẹp hơn. Do đó, chúng còn được xem là biểu tượng của sự sống lâu, sức khỏe dồi dào và may mắn.

Với người Việt, có lẽ sự hiện diện của con rắn trong tiềm thức của con người được biểu hiện và gửi gắm sớm nhất qua biến thể giao long trong truyền thuyết Lạc Long Quân và Âu Cơ, câu chuyện tái hiện nguồn gốc thủy tổ dân tộc Việt và huyền thoại Thánh Gióng chém chết Giao long để cứu mẹ thời các vua Hùng, thể hiện tấm lòng báo hiếu của người con luôn vì dân vì nước. Bước vào thế giới cổ tích, rắn còn hiện diện qua nhiều biến thể trong các vai của trăn tinh hay chằn tinh. Người Việt qua các thế hệ vẫn truyền lưu cổ tích Thạch Sanh nổi tiếng, trong đó ám ảnh hình tượng con chằn tinh vốn được tu luyện lâu năm chuyên đi hại người, bắt dân làng thường niên phải hiến sinh cho nó một mạng người, nhưng cuối cùng đã

bị tiêu diệt bởi tráng sĩ Thạch Sanh hiền lành, dũng cảm. Trong bộ Kho tàng cổ tích Việt Nam, Nguyễn Đồng Chi đã sưu tập hơn chục truyện đề cập đến hình tượng con rắn với các biến thể khác nhau như giao long, thuồng luồng, chằn tinh, mãng xà, xà tinh, trong đó có truyện kể về tính thiện của loài rắn, giúp đỡ dân làng, được người dân ca ngợi, phụng thờ, lại có truyện trực diện coi rắn là loại ác độc, chuyên làm hại dân lành, bị người dân xa lánh, ghét bỏ. Bên cạnh sự hiện diện của con rắn với các vai vế và biến thể tên gọi khác nhau trong kho tàng truyền thuyết và cổ tích, chúng ta còn có thể nhận diện được khá rõ hình tượng con rắn được tiếp nhận, phản ánh qua kho tàng tục ngữ, thành ngữ, ca dao, đồng dao của người Việt. Đằng sau mỗi câu tục ngữ, thành ngữ hoặc mỗi bài ca dao, đồng dao là bóng dáng muôn hình vạn trạng của con rắn trong các hành trạng hay góc ngách của đời sống dân chúng từ những bối cảnh khác nhau, từ các cách biểu hiện mang tính ẩn dụ hay trực diện bộc lộ những biểu cảm, thái độ khác nhau. Chính vì thế, ngay tại thời điểm của xã hội đương đại, người đời vẫn truyền tụng, vận dụng các câu tục ngữ, thành ngữ quen thuộc, thay cho các minh giải hay suy nghĩ của mình về người đời, về cuộc đời và thế sự.

Trong dòng chảy văn hóa Việt Nam, hình ảnh rắn xuất hiện khá nhiều trong chuyện dân gian, trò chơi của con trẻ và trong tín ngưỡng dân gian

của người Việt Nam... Có thể kể đến những câu chuyện huyền thoại của người Việt như: Sự tích thánh Linh Lang, Sự tích Hồ Ba Bể, Thạch Sanh, Rắn báo oán, ông Dài, ông Cộc... hay Lầy chống rắn trong truyện cổ Chăm. Đặc biệt truyện "Con Rồng cháu Tiên" - đây là huyền thoại chim tổ và huyền thoại rắn bố để trở thành mẹ tiên Âu, bố rồng Lạc sinh ra bọc trứng, nở trăm con - cội nguồn của người Việt ngày nay...

Rắn cũng được tượng trưng cho sự may rủi, nhất là truyền thống văn hóa phương Đông. Trong đời sống hàng ngày, người Việt Nam có rất nhiều kiêng kỵ, trong đó là việc xuất hành đầu năm mới hoặc mỗi khi có việc quan trọng như cưới hỏi, thi cử... Theo quan niệm dân gian, nếu đi công việc mà gặp được rắn là may mắn, bởi "Rắn đi, Quy về" - nghĩa là ra ngõ gặp rắn thì tiếp tục đi còn gặp rùa thì quay về, hoặc "Khi đi gặp rắn thì may/ Khi về gặp rắn thì hay ăn đòn"... Qua đó, rắn

là biểu tượng đa nghĩa, đa diện trong văn hóa Việt Nam. Xa hơn, rắn cũng là một biểu tượng của sự hướng thiện, gắn liền với truyền thuyết xưa khi đức Phật cảm hóa được loài rắn, rắn đã nguyện bảo vệ đức Phật tu hành. Rắn trong đạo Phật rất linh thiêng, biểu tượng cho sự thiện tâm, tu hành và tính nhân văn của đạo Phật.

Rắn xuất hiện trong các truyền thuyết, cổ tích, ca dao, tục ngữ, thành ngữ với nhiều vai trò khác nhau. Rắn được thờ phụng, gắn liền với các nghi lễ và tín ngưỡng dân gian, đặc biệt là tín ngưỡng thờ Mẫu. Hình tượng con rắn đã tạo ra một kho tàng văn hóa dân gian phong phú và đa dạng.

Người dân đã tôn sùng để đi đến tôn vinh rắn trở thành thành hoàng ngự trên các điện thờ với chức năng và quyền uy cho cả một làng hay liên làng. Cũng từ đó, hình tượng rắn đã được tô vẽ về diện mạo, trở thành vị thần rắn có mào, có sức mạnh phi

thường và quyền uy với cộng đồng, phù trợ từ dân làng đến phò trợ vua chúa dẹp giặc, vượt qua hoạn nạn, được vua ban sắc phong ở các ngôi vị cao quý của Thượng đẳng thần hay Trung đẳng thần phổ biến ở hàng vạn làng quê Việt.

Cũng từ những quan niệm về thế giới quan và nhân sinh quan trong đó có sự hiện diện của hình tượng - hình ảnh các ông rần thần của cộng đồng người Việt, quá trình thực hành tín ngưỡng thờ Nữ thần rồi đến tín ngưỡng thờ Mẫu (nổi bật nhất là tín ngưỡng thờ Mẫu Tam/Tứ phủ) của người Việt đã cũng được gắn với sự hiện diện của hình tượng rắn tại các điện, phủ, miếu thờ tại hàng nghìn làng quê Việt.

Trong tín ngưỡng thờ Mẫu Tứ phủ của người Việt ở Bắc Bộ, rắn thường xuất hiện thành cặp, với vị trí đầy tôn nghiêm trong không gian điện thờ. Dân gian gọi rắn là Ông Lốt. Ông Lốt đi cùng với tướng Ngũ Hồ, như tạo cho không gian thờ cúng thêm phần rộng lớn, khoáng đạt. Hình tượng 5 Ông Hồ đại diện cho rừng núi hoang sơ. Còn 2 Ông Lốt đại diện cho trời và sông nước. Điều này khiến ta cảm tưởng không gian thờ tự vốn hữu hạn, bỗng có sự kết nối với các không gian tự nhiên bao la: trời, đất, nước. Trong không gian điện thờ, thường chỉ xuất hiện 2 Ông Lốt với 2 màu xanh lá (gọi Thanh Xà) và trắng (gọi Bạch Xà). Tuy nhiên, có điện thờ lại bày trí 2 Ông Lốt màu trắng, cũng có khi lại có sự xuất

hiện của rắn màu vàng trong 2 Ông Lốt. Việc rắn mang màu sắc gì, đôi khi xuất phát ở nhu cầu thẩm mỹ của cộng đồng bảo tồn di sản. Còn trong tranh dân gian Hàng Trống, có bức vẽ 3 Ông Lốt, có bức lại vẽ Ông Lốt mang hình dạng tam đầu cửu vĩ (3 đầu, 9 đuôi). Từ trong Phật giáo, rắn Naga đã là vị thần coi giữ kinh Phật, bảo vệ Phật pháp. Đi vào tín ngưỡng thờ Mẫu bản địa, rắn tiếp tục là vị thần mang sứ mệnh hộ vệ, trông coi thần điện, nên thường được đặt ở ban Công đồng, mà không đi sâu vào hậu cung. 3 đầu cho phép thần nghe thấu tiếng kêu cầu của khắp chúng sinh đến bái yết cửa Mẫu.

Trong văn hóa Việt Nam, hình tượng rắn đại diện cho sự biến đổi và tái sinh. Giống như rắn lột xác để tái sinh, con người cũng cần phải không ngừng đổi mới, vượt qua giới hạn của bản thân để trở nên tốt đẹp hơn.